

Matyas, Florian
Egy honforlalas elotti magyar hadjarat Nemetorszagban es I. Endre, Kalman kiralyaink halala everol

ÉRTEKEZÉSEK
TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.
KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA
A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL
SZERKESZTI
PAUER IMRE
OSZTÁLYTITKÁR.
XVII. KÖTET. 8. SZÁM.

EGY HONFOGLALÁS ELŐTTI MAGYAR HADJÁRATRÓL NÉMETORSZÁGBAN

ÉS

I. ENDRE, KÁLMÁN KIRÁLYAINK HALÁLA ÉVÉRŐL.

MÁTYÁS FLÓRIÁN
L. TAGTÓL.

(Olvastatott a Magyar Tud. Akadémia II. osztálya 1898. április 4-én tartott ülésén.)

Ára 30 kr.

BUDAPEST.
1898.

ÉRTEKEZÉSEK
A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. (1867—1870.) I—XII. 3 frt 20 kr. — **Második kötet.** (1871—1872.) I—X. 1 frt 80 kr. — **Harmadik kötet.** (1873—1874.) I—X. 2 frt. — **Negyedik kötet.** (1874—1875.) I—VI. 3 frt 20 kr. — **Ötödik kötet.** (1875—1876.) I—V. 3 frt 55 kr. — **Hatodik kötet.** (1876—1877.) I—X. 3 frt 05 kr. — **Hetedik kötet.** (1877—1878.) I—X. 3 frt.

Nyolczadik kötet. I. A helynevek és a történelem. *Pesty Frigyestől.* 40 kr. — II. Erzsébet Anglia királynője és Ausztria. 1563—68. *Wertheimer Edétől.* 30 kr. — III. A királyi könyvek a vegyes házakbeli királyok korszakában. *Hajnik Imrétől.* 10 kr. — IV. Az első hazai hírlap. 1705—1710. *Thaly Kálmántól.* 30 kr. — V. Dobó István Egerben. *Gyárfás Istvántól.* 50 kr. — VI. Szalay Ágoston emlékezete. *Deák Farkastól.* 10 kr. — VII. Északnyugoti utam. *Rómer Flóristól.* 10 kr. — VIII. Bél Mátyás. *Haan Lajostól.* 40 kr. — IX. Tata fénykora. (1412—1542.) *Wenzel Gusztávtól.* 40 kr. — X. A körmöczi régi kamara és grófjai. *Krizskó Páltól.* 40 kr.

Kilenczedik kötet. I. A tervezett négyes szövetség Ausztria-, Orosz-, Franczia- s Spanyolország közt. 1787—1790. *Wertheimer Edétől.* 50 kr. — II. A Limes Dacicus első része. *Torma Károlytól.* 90 kr. — III. Jelentés a gyulafehérvári káptalan levéltárában tett kutatásokról. *Szilágyi Sándortól.* 10 kr. — IV. A kalendáriumokról. *Jakab Elektől.* 40 kr. — V. Az aquincumi amphitheatrum északi fele. *Torma Károlytól.* 1 frt. — VI. A zámi és ohati apátságok. *Balássy Ferencztől.* 30 kr. — VII. Nápolyi Péter. Egy diplomata a XVII. század elejéről. *Szilágyi Sándortól.* 10 kr. — VIII. A Renaissance kezdete és fejlődése, különös tekintettel hazánk műépitészeti emlékeire. *Myskovszky Victortól.* 40 kr. — IX. Marsigli élete és munkái. *Beliczay Jónástól.* 60 kr. — X. Az európai vasuti ügy fejleményei és eredményei a magyar magánjog szempontjából. *Wenzel Gusztávtól.* 50 kr. — XI. A paraszt vármegye. *Gyárfás Istvántól* 30 kr. — XII. Adatok a helynevek történetéhez. *Majláth Bélától.* 20 kr.

Tizedik kötet. I. Bethlen Gábor és a svéd diplomáczia. *Szilágyi Sándortól.* 20 kr. — II. Az 1609-ki pozsonyi országgyülés történetéhez. *Zsilinszky Mihálytól.* 30 kr. — III. Forgách Ádám és Báthory Sófia ékszereinek történetéből. *Majláth Bélatól.* 20 kr. — IV. A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében. *Wenzel Gusztávtól.* 40 kr. — V. A jászkúnok nyelve és nemzetisége. *Gyárfás Istvántól.* 50 kr. — VI. Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népéletben. *Kozma Ferencztől.* 30 kr. — VII. A Hajduk kibékitési kisérlete Inánchon 1607-ben. *Majláth Bélától.* 20 kr. — VIII. A Petrarka Codex kún nyelve. *Gyárfás Istvántól.* 60 kr. — IX. I. Rákóczy György első összeköttetései

EGY HONFOGLALÁS ELŐTTI MAGYAR HADJÁRATRÓL NÉMETORSZÁGBAN

ÉS

I. ENDRE, KÁLMÁN KIRÁLYAINK HALÁLA ÉVÉRŐL.

MÁTYÁS FLÓRIAN

L. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia II. osztálya 1898. április 4-ikén tartott ülésén.)

BUDAPEST.
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1898.

Budapest. Az Athenaeum r. t. könyvnyomdája.

ELŐZMÉNYEK.

A kiváncsiság megvan úgy állatban mint emberben, s főczélja az egyén esetleges sérelmét védelem vagy menekülés által megelőzhetni. A jövőjéről gondoskodó s tapasztalásból tanulni szokott embernél a kiváncsiság tudásvágygyá alakul; mert ő még kényelmes helyzetre is törekedik, hogy szellemi fejlődése teljesülhessen.

Innen van az, hogy, mióta az emberi gondolat szóval, írásban és sajtó útján is közölhető, széles olvasókört szerzett a kiváncsiság a regényirodalomnak és nagy kelendőséget a történeti munkáknak.

Mi is élénk vágygyal szoktuk olvasgatni régi mesés krónikáink után a tudósok szerkesztette becsesebb történeti műveket. Sokat tanultunk a kritikai elmeéllel írt munkákból; de boszankodtunk is olykor, midőn irodalmi hazugságon fogtuk az írót. Az is előfordult, hogy mosolyogtunk a képzelődési hóborton vagy szánakoztunk a készületlenségre valló tudatlanságon.

Következtek a birálatos megjegyzések; mert ferdítéseket és tévedéseket kiméletből vagy félelemből elhallgatni, felségsértési bün a história, mint valódi tények tudománya, ellen. A megrovás és helyreigazítás pedig felebaráti kötelesség teljesítése, az olvasó közönség s a tanári előadásokat észbe tartani kényszerült tanuló ifjuság iránt.

Megkülönböztetjük mi a szándékos hazugságokat, a fogyatékos itélő tehetség — vagy naiv hiszékenység okozta tévedésektől. Ily tévedések többnyire gyanus kútfoi adatok könnyelmű felhasználásából származnak. Példákat is hozhatunk fel, melyek óvatosságra intsék e tekintetben ujabb történetíróinkat.

Némely kútfői gyűjtemény gyarlósága.

Számos tévedésekre adnak alkalmat a kútfői gyűjteményekkel nyereségre spekuláló hanyag és tudatlan vállalkozók. Például szolgál a »Monumenta Arpadiana« czímű, Endlicher nevét bitorló gyűjteményes munka 1849-ből. Hiányosak abban nemcsak egyes oklevelek másolatai, hanem teli sajtóhibákkal a nyomdai kiállítás is. Nem is tanácsos annak valamelyik közleményére, kritikai felülvizsgálat nélkül, hivatkozni. Példák bizonyítják.

1.

A IV. Béla 1267-diki oklevéléről az áll az 512. lapon, hogy az az országos levéltár példányáról vett másolat (e membrana tabularii regii). De ha összehasonlítjuk azt az eredetivel, azt látjuk, hogy a tartalom egy része ki van hagyva, s csak Fejér hibás és hiányos másolata áll előttünk. (Cod. dipl. IV. 3., 391—2. ll.)

Az eredetiben: »dux Transilvanus«, e másolatokban »Transilvanie«. A VI. czikkben »possessiones eius non distrahantur«, e helyett: »possessiones et bona ipsius medio tempore non distrahantur«. A többi szöveg is egész végig hiányos és töredékszerű. A befejezést és keltezést pedig még Fejérből sem tudta a szerkesztő hibátlanul adni. Az eredeti: »Nostris sigillis fecimus communiri«. A másolat: »consignari«. Az eredeti és Fejér: »Datum anno *domini* MCCLXVII.« Endlicher: »Datum anno MCCLXVII.«

Különös balsors üldözi a magyar nemességnek adott ezen kiváltságlevél másolóit. A hibás és töredékes közlések után végre hasonmását kaptuk a milléniumi díszműben, s mellékelve van hozzá a rövidítésekkel írt szöveg nyomatott átirata. De ezt sem kaphattuk hibátlanul. Az eredeti 14-dik sorában: »omnibus querelantibus *satisfiat* áll, az átiró »satisfaciat« olvas. Pedig Fejér helyesen adta: »satisfiat«.

2.

Mulatságos *qui pro quo*-ra adott alkalmat a többször említett Endlicher-féle meghizhatlan szöveg, midőn a Sz.-László

első törvényében felsorolt egyházi ünnepekről így ír: »39. De sanctarum veneracione festivitatum. (Novemb.) Omnium Sanctorum. Sancti Hainrici, Sancti Mauricii, Sancti Andree.« Tehát Móricz-napja. Imre és András innepei között.

Szemet szúrt ezen Novemberi Móricz Magyarország egyik történetírójának. Mivel pedig történeti emlékirataink Sangalleni kiadása Szabó Károly szerént »leghűbb és legpontosabb kiadás«, historikusunk nem akarta szövegrontással gyanusítani a szerkesztőt, hanem csak sajtóhibának tekintette a Mauriciust, mintha *ci* szótag jutott volna *n* betű helyett a szóba, és így javította ki a szöveget: »Mindenszentek napja (nov. 1.), Sz.-Imre, vagy mint a szöveg nevezi, Sz.-Hainricus napja (nov. 5.), Sz.-*Maurinus* napja (nov. 25.), András napja (nov. 30).« Jegyzetében pedig így folytatja: »A szöveg Sz.-Mauriciust mond. A híres thébai vértanunak, kinek lándzsája oly nagy szerepet játszik és ki egy magyarországi klastromnak patronusa, ünneplése nagyon megfelelő volna. Csakhogy az ő ünnepe szept. 22-ére esik. — A törvény egészen chronologiai rendben sorolja el az ünnepeket kivétel nélkül: ezt pedig Sz.-Imre (nov. 5.) és Sz.-András napja (nov. 30.) közt említi. Világos tehát, hogy november havában kell esnie. Ebbe pedig a hasonló nevü szentek közt csak Maurinus apát napja esik, melyet egy XV. századi esztergomi breviarium meg is említ«. M. O. tört. II. 149—150. lapokon.

Négy észrevételt teszünk ezen előadásra. 1. Nyomatott breviáriumaink eltérés nélkül november 25-dikén Sz.-Katalin vértanút és nem Maurinust ünnepelik. 2. A Velenczében 1519-ben nyomatott esztergomi breviárium Maurinust nem novemberben, hanem június 10-dikén adja: »Maurini confessoris.« 3. Pedig tévedés van a czímezésben, mert a római Martyrologiumban Maurinus nem confessor, hanem mártir: »Juni 10. Coloniae S. Maurini abbatis et martyris.« 4. Kár volt figyelemre méltatni a svájczi szerkesztés ezen hibás tételét. Az országos ünnepek sorozatát nem a Sangalleni értéktelen compilatióból kell kiírni, hanem, ha mellőzni akarjuk a bécsi útat s nem kivánjuk megtekinteni az Illosvay-codex illető lapját az udvari könyvtárban, a Corpus Jurisból kell magunkat a szöveg valódi tartalmáról biztosítani. Ott pedig Sz.-László

I. törvénye 38-dik fejezetében ezt olvassuk: Sancti Emerici ducis, Sancti *Martini*, sancti Andreae«.

Hogy lehet okunyomozó történettudósnak megfeledkezni hazánkfiáról, a Szabáriában született Sz.-Mártonról, a pannonhalmi monostor védszentjéről. Errare humanum est!

Ezeket előre bocsátva, kezdjük meg előadásunkat egy őseinknek tulajdonított első hadjáratról nyugaton. Mióta a külföld tudósai kiadták régi okleveleik és ókori történeteik gyűjteményeit, tanulmányozták azokat hazai történetíróink és kiigazították, a mennyire tudták, ingatag chronológiánk több téves tételeit. Ezen megállapítások ismeretét egy szaktudós sem nélkülözheti. Csak a megrendelésre dolgozó és e miatt sietséggel működő compilator hiheti, hogy kútfői ismeretek hiányát hivatalos tekintélyével pótolhatja.

Ily tekintélyes politikai kitünőség volt a Svájczba menekült, később akadémiai főtitkár Szalay László, ki Geibel lipcsei kiadó megbizásából »Magyarország története« czímű munka megirására vállalkozott, a nélkül hogy első vezéreink hadjáratait tüzetesb vizsgálat tárgyává tette volna. Ő olvasóinak e tekintetben csak a kéznél volt újabb munkákból kivont másolatokat adta. De elég öszinte volt nyiltan be is vallani készületlenségét. »Őseink hadjáratainak chronológiája még igen zagyva. Pertz Monumentáinak gondos egybevetése egymaga is hatalmas lépés volna biztosabb chronotaxis eszközlésére. De teljesen kielégítő eredményeket csak hazai tudományos testületeink közvetítésétől remélhetni.« (I. köt. 19. lap. 14. jegyzet.)

Mi nem vártuk a tudományos testületek segítségét, hanem a rendelkezésünkre állott kútfői munkákból konstatáltuk először is az időpontot, melyben a magyar hadsereg először lépte át az új haza nyugati határát, mi Arnulf császár utolsó éve, 899 előtt nem történhetett. Csak ezután fogtuk beható birálat alá a kósza hírt, mely szerint egy *Ungri* hadsereg, már 37 évvel előbb rabolt és pusztított a német tartományokban; és abban később kori betoldást ismertünk fel.

Ezen utóbbi eljárásunk eredményéről számolunk ma be tudós tagtársainknak.

I.

Egy IX. századi adat magyar hadjáratról német földön.

Egy század mult el azóta, mióta Katona kiadta a magyar vezérek történetét (1778): de sem ő, sem ismertebb historikusaink utána nem emlegettek magyar hadjáratot német földön az Árnulf császárt megelőzött években. Csak napjainkban tart komolynak, sőt fontosnak történetiróink egyik kitünősége némi *Ungri* népről szóló tudósítást 862-ről egy történeti díszműben. Kijegyeztük magunknak abból a következő szövegeket:

»Egy belgiumi klastromban írták 890 körül azt a krónikát, mely a 862. évhez, Német Lajos kormányához feljegyezte: »Eddig e népek előtt *ismeretlen* ellenség, a *magyar* kezdte birodalmát pusztítani«. Ez a betörés a frank birodalomba igen valószinű és természetes, ha a magyar akkor a mai Moldvában lakott: de szinte lehetetlen, ha hazáját messze keleten keressük. — Az Annales Sithienses codexét Brüsszelben magam hasonlítottam össze. A magyarok Ungrinak neveztetnek.«

»Az ugor vengr, miből unger és hungarus lett, *régibb* sokkal a bejövetelnél. Már 862-ben így nevezik a magyarokat Nyugaton.«

»Nyugati Európában 862-ben hallották először a magyarok nevét. Akkor előtüntek, pusztítottak és ismét visszamentek vadonaikba. Pusztításaikon kívül alig maradt akkori megjelenésöknek más emléke, mint a klastromi krónikák néhány sorai.« M. O. tört. I. 23. 104., 121. lapokon.

A mit szerző feltétesen valószinűnek vagy lehetetlennek tartott az idézetek első részében, azt a két utóbbiban határozottan állítja. Hogy t. i. a 862-ben emlitett Ungrik csakugyan magyarok voltak, és hogy ezek valóban előtüntek és pusztitottak Német Lajos birodalmában.

Azt kell hinnünk, hogy becses újságnak tartja a tudós férfiú ama krónikás adatot, mely megérdemelte a codex összehasonlítása végett tett utazási fáradságot. Pedig köztudomású dolog volt ezen adat nálunk 1761 óta, midőn azt Pray a mostanitól eltérő magyarázat kiséretében kiadta.

Nála is magyart jelent ugyan az Ungri név, s ha, úgymond, az adat *egykorú* és *igaz*, ő így képzeli a jelzett beütést. Őseink a Dácziában maradt avarokkal társultak és onnan ütöttek be a Lajos király uralma alatt álló keleti Pannóniába. Ekkor már a magyarok kijöttek volt Ázsiából, s együtt tanyáztak Dácziában az avarokkal, és ott várták be az alkalmat Pannónia elfoglalására.« [1])

Pray ezen véleménye nem válik be. Szolgáljanak helyreigazításul a következők:

Midőn Pray az avarokat 862-ben Dácziában szemléli, elkerülte figyelmét Konstantin bizánti császár azon nyilatkozata, hogy munkája megirásáig (950) csak 55 év telt el, mióta a besenyők kiszorították a magyarokat a' Dneper, Prut és Szeret melléki Etelköznek nevezett tartományból.[2]) Ez a bolgár háborúra következett időre mutat, 895—96-ra, midőn eldődink megérkeztek a Körös- és Tiszamelléki vidékre. Nem lehettek tehát 862-ben az avarokkal társulva a Tisza vidékén.

Azt sem veszi észre Pray, hogy Károly császár már 805-ben avarokat telepített Carnuntum és Sabaria közt Pannóniában. A metzi annálista pedig megjegyzi, hogy egyik pannóniai kagán arra kérte a császárt, helyezze őt vissza régi hatalma élvezetébe; és kérése teljesült.[3]) Pannónia tehát nem

---

[1]) In Francorum annalibus prima omnium quod norim memoria Hungarorum injecta est ab annalium Bertinianorum scriptore, qui ad annum DCCCLXII. ita habet: »Dani magnam regni eius (Ludovici) partem caedentes et igne vastantes praedantur; sed et hostes, ante illis populis inexperti, qui Ungri vocantur, regnum eius populantur.« Ea res si veritati consentanea propter scriptoris forte synchroni aut sane proximi auctoritatem censenda est: ita, nisi fallor, accipi potest, ut hungari novi avarum in Dacia socii repentinam quamdam in orientalem Pannoniam, Ludovici regis imperio obnoxiam, incursionem susceperint. Itaque egressos antea ex Asia hungaros in Dacia cum Avaribus res suas interea constabilisse arbitror, dum opportunior sese belli praedaeque occasio daret, et ad Pannoniam occupandam, via complanaretur. Annal. veter. hunn. avar. et hungaror. p. 321.

[2]) Patzinacitae ... venientes in terram, quam nunc incolunt, inventis ibi Turcis incolis, debellatos ejecerunt, sedesque ipsi suas ibi posuerunt, tenentque jam hodie (950) annum quinquagesimum quintum. De adm. imp. cap. 37.

[3]) Alter Caganus ... petens sibi honorem antiquum dari, quem

volt a frank birodalom kiegészítő része a IX-dik században: a Morva-hódoltság pedig a Duna-vidék északi részén feküdt. Örgrófok védték a német határt az Enns folyó mentén, mint a frank évkönyvek 826-ra említik. »Balderichum et Gerholtum comites avarici limitis. — Affuerunt Balderichus et Gerholtus comites pannonici limitis praefecti.« Pannónia tehát nem állott Lajos király uralma alatt 862-ben.

Az idézett adat bővebb ismertetése.

A mi azon adat hiteles voltát illeti, a Pertz-féle kiadásban olvassuk, hogy a 861—882-ig terjedő részek szerzőjéül Hinkmárt tartják, a reims-i érseket.[1] Figyelmeztetnünk kell azonban ezen szerzőség pártolóit azon eshetőségre, hogy, habár az érsek híven jegyezte is fel a napjaiban lefolyt események sorozatát, mégis az *előbb nem tapasztalt* Ungri seregek pusztításairól szóló adatot némely később-kori író függeszthette az érseki feljegyzés végéhez. Ezen állításunk megokolása előtt fel kell hoznunk a kérdéses adatot egész terjedelmében; s hasonítás végett az egykoru fuldai krónikás jelentését Lajos király ugyanazon évi dolgairól.

»862. Lajos németországi király meghivá magához Mainczba unokaöcsesét Lothárt, és kéré, hogy jöjjön hadi készülettel vele együtt a vind népek ellen, kiket abotritoknak hívnak. Lothár ezt megigéré ugyan, de utóbb megszegé igéretét. Lajos otthon hagyva Károly fiát, ki csak a napokban nősült volt Erkangár gróf leányával, ifjabb fia Lajos kiséretében megtámadá a vindeket. De elveszitvén néhány főemberét az eredménytelen ütközetekben, azon ürügy alatt, hogy az ellenség hódolata jeléül túszokat adott, visszatér a ménusi Frankfurtban épült palotájába. A dánok öldökléssel és gyujtogatással rabolják országa nagy részét. De még azon népek által előbb

Caganus apud hunnos habere solebat. Cujus precibus imperator assensum praebuit, et summam totius regni, juxta primum eorum ritum habere praecepit. Pertz SS. III.

[1]) Annalium Bertinianorum pars tertia inde ab anno 861 usque ad annum 882, auctore Hincmaro Remensi archiepiscopo. Pertz SS. I. 455.

nem tapasztalt ellenségek is, kik Ungrinak neveztetnek, pusztítják az ő országát.« [1])

Hinkmár, mint II. Lothár pártembere, kárörömmel említi a hajdani ellenfél a Fontenay-i győző sikertelennek tartott hadjáratát (nihil prospere gestis). Ellenben egy német kormánypárti író, a fuldai krónikás, említésre méltó győzelmi tényül hirdeti a király azon hadjáratát.

»862. Karlmann béke és szabad menet biztosításával megérkezik Regensburgba, igérvén, hogy tartózkodni fog minden gonosz cselszövéstől atyja jogos hatalma ellen. Karlmann ekkor visszavonul békével birtokára, a király pedig kiindulva Mainczból, kihallgatáson fogadá unokaöcsét, Lothár királyt. Ugyanazon esztendőben hadat indíta a király az abotritok ellen, és azok fellázadt vezérét Tabominzlit engedelmességre hajtá, és kényszeríté, hogy túszokul adjon többeket: kik közt volt a vezér fia is.« [2])

A német földön történt azon egy esztendei eseményekről közölt kettős tudósításban feltünő, hogy mindkét tudósító megemlíti Karl vagy Karlmann herczeg visszatérését atyjához Lajoshoz — továbbá Lothár király találkozását nevezett nagybátyjával — végre, habár egymástól eltérőleg a fellázadt

[1]) Ludvicus rex Germaniae Lotharium nepotem suum apud Moguntiam accersens petit, ut cum eo contra Winidos, qui appellantur Abotriti cum apparatu hostili pergat. Qui se primum iturum promisit: post vero a promissione sua deficit. Ludvicus autem relicto in patria filio Carolo quoniam nuper uxorem Ereangarii comitis filiam duxerat, Ludvicum filium suum ducens aggreditur Winidos. Unde amissis quibusdam primoribus, et nihil prospere gestis sub obtentu obsidum ad Francofurd palatium super Moenum fluvium (revertitur). Dani magnam regni ejus partem caede et igni vastantes praedantur. Sed et hostes antea illis populis inexperti, qui Ungri vocantur, regnum ejus populantur. Pertz SS. I. 458.

[2]) 862. Carlmannus per sacramenta pacis ac securitatis suae, ad Reganesburgum venit, et reddita ratione convicit adversarios, patrique suo reconciliatur, juramento confirmans, ne contra ejus potestatem deinceps mente malitiosa machinaretur. Et Carlmannus quidem ad sua cum pace revertitur. Rex vero Moguntiam profectus occurrentem sibi ad colloquium nepotem suum suscepit Hlotarium regem. Eodem quoque anno rex ducto in Abotritos exercitu, ducem eorum Tabominzlem rebellantem dicto obedire, et filium suum cum aliis obsidibus dare coegit. Pertz SS. I. 374.

szlávok ellen viselt háborút. A két pogány hadsereg pusztításairól pedig csak a külföldi érsek, Lothár alattvalója bir tudomással. Bajos azonban elhinni, hogy a dánokhoz közelebb lakó fuldai szerzetes megfeledkezett volna a szomszéd hamburgi és brémai egyházak híveit öldöklő és károsító dán beütésről, ha az valóban az előadott eseményekkel egy időben történt volna.

Az ungriknak tulajdonított rablóhadjárat elsőben is a Fuldától távolabb eső bajor földet érintette; mégis eljutott híre Lothár király Rénuson túl fekvő országába, míg a német író előtt az esemény ismeretlen. Ezen anomália ezer esztendő mulva is megérdemli, hogy az ideális szempontok által vezetett történetbúvár a szokatlan jelenség megvitatásával tüzetesen foglalkozzék. Könnyíti az eljárást a két népről, dánok és ungrikról szóló hír összefüggése egymással. Mivel ugyanis a német író mindkét népet hallgatással mellőzi: ebből azt következtetjük, hogy, mihelyt az egyik népről tett állítás légből kapott voltát kimutattuk, valótlanságnak fog bizonyulni a vele kapcsolatos másikról szóló állítás is. Lássuk tehát, intézték-e a dánok és hány ízben rablóhadjáratot, Német Lajos király idejében, a velök határos keresztények ellen.

II.

A danok IX. századi rablóbetörései a frank birodalomba.

Nagy Károly császár, mint udvari titkára Eginhárd megjegyzi, 33 esztendeig háborúskodott a pogány szászokkal. Szövetségesei valának e közben már 789-ben az Abotriti szlávok. Ki is tüntette őket a császár, midőn 804-ben az Elba melléki szászokat családostul Francziaországba költöztette, földjeiket pedig az Elba jobb partján az abotritiknek adományozta.

Nagy Károly püspökségeket is állított fel a meghódított vidéken, s mint alapító-leveleiből kitünik, adót az alattvalóktól maga részére nem követelt: csak a papi tized beszolgáltatására utasította a híveket.[1] A brémai püspökség alapító

[1] In loco Bremon vocato super flumen Wirraham ecclesiam, et episcopalem statuimus cathedram. II idus Julii anno dominicae in-

levele 788-ban kelt július 14-dikén. Első püspöke Willehád volt, kit két év mulva 790-ben Willerich követett, s kormányozá a megyét 50 éven át Kegyes Lajos haláláig 840-ben.

Mi a dán betöréseket illeti, kijutott bőven Nagy Károlynak is ezekből. Godefrid dán fejedelem megtámadá a frankok szövetségeseit, az abotritiket, s azzal fenyegetőzék, hogy elfoglalja Áchent is, a császári székvárost. De megölé őt saját csatlósa, s az elhunyt vezér unokavére, Hemming békét köte 808-ban a császárral, mely alkalommal az Eider folyót tűzték ki elválasztó határul.[1])

Következik a hamburgi érsekség alapítása 832-ben, és Sz.-Ánszgár kormányzása, ki dánokat és svédeket térített keresztény hitre. I. Miklós pápa a brémai püspökséget is az ő megyéjéhez csatolta 863-ban, szent életét pedig bevégezte 865-ben. Ennek életében történhetett tehát a kérdéses 862-diki dán pusztítás.

Ezen két egyesült egyház történetéből, különösen pedig Sz.-Ánszgár életrajzából nyerhetünk hiteles tudósítást, a norvég és dán kalózok dulásairól a német északi tenger partvidékein.

Ádám brémai kanonok megírta 1070 körül azon egyházak történetét, hivatkozva évkönyvekre — életrajzokra, — levéltári oklevelekre s az öregebbek szóhagyományaira. Ő csak a tárgyi igazságot tartá szeme előtt, és saját *képzeletéből* a nyert adatokat nem módosította.[2]) Idézik az igazságszerető írót száz év mulva Saxo Grammaticus Roschildi prépost Dánia történetében (Historia danica) és Helmold, az északi szlávok historikusa. Mi mellőzhetjük e két újabb szerzőt, mert elég felvilágosító

carnationis DCCLXXXVIII. Adami Brem. hist. edit. Maderi 1607. p. 13—14.

[1]) Mox pacem cum imperatore faciens Egdoram fluvium regni terminum accepit. Adam. lib. I. c. 14.

[2]) De his quae scribo aliqua per schedulas dispersa collegi — multa vero de historiis mutuavi et privilegiis romanorum — pleraque omnia seniorum, quibus res nota est, traditione didici, testem habens veritatem nihil de meo corde propalari — nihil *temere* definiri. Sed quae positurus sum certis roborabo testimoniis, ut *si mihi non creditur*, saltem auctoritati tribuatur.« A Liemár érsekhez intézett előszó végén. Tanulhatnának ettől adatkezelést nyolczszász esztendő mulva is ábrándos és bőbeszédű historikusaink.

adatot találtunk a IX. századi eseményekhez a közelebb korban élt brémai kanonok egyháztörténetében.

Német Lajos király, az ő apja, a hasonnevű császár halála után, még 36 esztendeig uralkodott a germán népeken. Ezen idő alatt felnyomultak a Rénuson egyszer a dán kalózok s ostrom alá fogták Köln várost. Majd behatoltak az Elba torkolatánál Hamburgba, feldúlták és leégették azt. Ádám kanonok beszéli az esetet Sz.-Ánszgár egykorú életrajzából. »A normannok a Rénuson felnyomulva, ostrom alá fogák Kölnt: az Elba torkolatánál pedig Hamburgot felégették. Elpusztult egészen a jeles város rablás és tűzvész által. Romba dűlt a templom, a kolostor s oda veszett a nagy szorgalommal gyűjtött könyvtár is. Sz.-Ánszgár pedig, mint írják, magához véve a szent ereklyéket, egyszerű öltönyében menekült el onnan.« Ez, mint mondják, I. Lajos (császár) utolsó évében történt (840).[1])

Ezen rabló beütések miatt hadat indíta Német Lajos a dánok ellen, s a háború oly békekötéssel végződött, melyben az ellenfelek esküvel igérték, hogy Lajos életében tartózkodnak minden rablóbecsapástól birodalmába. Mit 876-ig, midőn a király elhunyt, folytonosan meg is tartottak. »A frank história szerént Szigafrid és Haldan testvérek uralkodtak (Dániában). Ezek Lajos czézárnak ajándékokat küldtek, t. i. egész markolatig arany kardot és sok egyebet, mialatt békekötést kértek. Ekkor meghatalmazott követeket küldött mind a két fél az Eydora folyóhoz, hol nemzeti szokás szerént fegyvereikre téve kezöket, békét esküvének egymásnak.« [2]) És alább Német Lajos halálá-

---

[1]) Nordmanni per Renum vecti Coloniam obsederunt: per Albiam vero Hammaburg incenderunt. Inclyta civitas tota aut praeda aut incendio disperiit. Ibi ecclesia — ibi claustrum — ibi bibliotheca summo collecta studio consumta est. Sanctus autem Ansgarius, ut scribitur, cum reliquiis sanctorum nudus evasit. Hoc ut aiunt factum est anno Luthevici senioris novissimo. Hist. eccl. I. cap. 21. A szentek illusztrált legendája 1858-diki német kiadásában Sz.-Ánszgár életirója 845-re teszi Hamburg pusztulását a 131-dik lapon.

[2]) In historia Francorum Sigafrid cum fratre Haldan regnasse legitur, qui etiam munera Luthevico caesari miserunt: gladium videlicet capulo tenus aureum, et alia multa; pacem rogantes. Et missis utrinque ad Egdoram fluvium mediatoribus, pacem firmam ritu gentis per arma iuraverunt. Lib. I. c. 33. Adam. Pertz SS. VII.

ról: »Luthewig, a nagy és kegyes Caesar, kimult. Ő adófizetőkké tette a szláv népeket, a normannokat pedig, szövetséggel és fegyverrel lekötve, annyira visszatartotta, hogy, midőn egész Francziaországot pusztították, az ő országának legkevésbbé sem ártottak.« [1])

Azon körülmény, hogy a dánok a hamburgi dúlás után békét kötve, Német Lajos életében 876-ig annak birodalmát többé nem háborgatták, oly hiteles, eddig senki által kétségbe nem vont dolognak tünik fel, hogy ennek folytán a sithini krónikás dánokról szóló 862-diki adatát nemcsak valótlannak, hanem a Lajos király szláv háborújáról szóló hírhez későbbi korban csatolt *betoldásnak* kell tartanunk.

Mivel tehát a dánok beütése a IX. század közepe táján a tengermelléki német tartományokba lehetetlen dolognak bizonyult, áttérhetünk az ungri-k betöréséről szóló és az előbbivel kapcsolatos hír megbirálására.

III.

A magyar hadjáratra vonatkozó anachronizmus birálata.

Miután kimutattuk a dánokról szóló hír alaptalan voltát, azon megjegyzést tehetné ellenünkben a Hinkmár szerzőségét föntartó tudósok egyike, hogy pusztíthattak azért akkor az ungri-k, ha nem is épen a tengermelléken: de mégis a Pannóniával határos bajor vagy karantán tartományok valamely vidékén.

Ily föltevésnek azonban ellent mond maga a vitás szöveg; »Dani magnam regni ejus partem — praedantur: *sed et* hostes *antea illis populis* inexperti — Ungri — regnum ejus populantur.« Ezen nem lehet felületesen átsiklanunk, hanem egyes kifejézések tüzetes méltatásával kell azt értelmeznünk. A tényállást kérdések- és feleletekben igyekezünk felderíteni.

[1]) Luthevicus pius caesar magnus obiit. Ipse boemanos sorabos et ceteros Slavorum populos ita perdomuit, ut tributarios efficeret. Nordmannos autem foederibus ac bellis compressos eo modo retinuit, ut cum Franciam totam vastaverint, regno ejus vel minime nocuerint. Adam. lib. I. c. 34. Pertz SS. VII.

1. A dánok az ő országa nagy részét prédálják. Kérdés: Melyik részét? Felelet: A dánokkal határos hamburgi és brémai vidéket.

2. Az ungri-k azelőtt azon népeknél ismeretlenek voltak. K. Mely népeknél? F. Azoknál, kiket a dánok bántalmaztak.

3. »Azelőtt« (antea) voltak ismeretlenek. K. Mi előtt? F. A dánok beütése előtt.

Következik tehát, hogy az ungri-k is a dánokkal ugyanegy időben zsákmányoltak a hamburgi és brémai környéken. Ezek folytán kétségtelen, hogy a kérdéses történeti adat írója mindkét nép pusztításait ugyanazon egy vidéken és egy időben történt dolognak képzelte.

Nehogy pedig ezen értelmezést részrehajlónak avagy erőltetettnek mondhassák, lássuk, mikép vélekedik a többször említett brémai kanonok e dolog felől, s kérdezzük meg, talált-e dán vagy ungri népről szóló és évszámmal jelölt feljegyzésre az egyházi levéltárban. Ő valóban talált ilyesmire, melyből dán, szláv és ungri csapatok által együttesen végbe vitt pusztítást említ fel az egyesült egyházmegyében. Csak az évszám különbözik. Nem 862-ben, hanem 915-ben történt az, midőn a magyarok ungri nevezete, fájdalom! már nagyon is ismeretes volt.

Hogy ezen esztendőszámban nem esett tévedés, biztosít minket Hoger hetedik hamburgi érsek halálozási éve. »Adalgarius érsek kimult DCCCCIX. Májns IX-dikén. Utóda Hoger hét évet töltött az érseki széken. Azon időben rettentő üldözés nehezült Szászországra, midőn egyrészt a dánok és szlávok, másrészről a csehek és ungri-k fosztogatták az egyházakat. Ekkor a hamburgi megye a szlávok — a brémai a magyarok rohama által pusztult el. Ez alatt isten confessora, Hoger elhunyt és temettetett Sz.-Mihály templomában, elődje mellé DCCCCXV-ben. Sírbatételét Deczember XX-dikán ünnepelik.« [1])

[1]) Migravit archiepiscopus (Adalgarius) anno domini DCCCCIX VII idus Mai. Hogerus archiepiscopus sedit annos VII. In diebus illis immanissima persecucio Saxoniam oppressit, cum hinc Dani et Sclavi, inde Behemi et Ungri laniarent ecclesias. Tunc parrochia Hammaburgensis a Sclavis — et Bremensis Ungrorum impetu demolita est. Interea con-

Magyar elődeink ezen 915-diki hadjárata Szászországban, hova Bréma is tartozott, oly nevezetes esemény, hogy megemlegették azt mint nagy dolgot a német krónikák; utánok pedig feljegyezték, jóllehet későbbi keltezéssel, Ottó császár idejére, Anonymus nyomán Kézaival együtt összes krónikásaink.

Szomorú vége lőn azonban Brémában egy nem sokára oda újra betört magyar csapatnak; mert Ádám kanonok az egyházi hagyomány nyomán a következő hírt közli felőle: »Reginward alig egy évig ült az érseki székben. Beszélik az utódok, hogy nagy csoda történt az ő napjaiban Brémában. Az ungri-k ugyanis felgyújták az egyházakat, leölék a papokat az oltár előtt, öldösék és rabbá tevék az egyháziakat a néppel együtt. Ekkor meggyalázák és csonkíták a pogányok a keresztet is, mely dühöngésök jelei fönmaradtak napjainkig. De a boszuló isten nem hagyá büntetlenül kínszenvedése gúnyolóit. Mert hirtelen csodás vihar keletkezett, mely felszakítá a félig égett templomfödelek zsindelyeit, s a pogányok arczába vágá azokat, kik, midőn futásnak eredtek vagy a folyóba vesztek, vagy a városi polgárok kezei közé kerültek. Ezt követé a letiport hívek jó pásztorának halála, ki szeptember 29-dikén temettetett elődei mellé a Sz.-Mihály egyházában.«[1]) Történt pedig ez 916-ban.

fessor Dei Hogerus obiit et sepultus est in ecclesia sancti Mykaelis cum decessore suo anno domini DCCCCXV. Deposicio ejus XIII. kal. Januarii habetur. Adam. lib. I. c. 42—44. Pertz SS. VII. 303.

[1]) Reginwardus vix annum unum sedit. In diebus illis grande miraculum fertur a posteris Bremae contigisse. Ungros scilicet incensis ecclesiis sacerdotes ante altaria trucidasse, clerum vulgo mixtum aut impune occisos, aut ductos in captivitatem. Tunc etiam cruces a paganis truncatae, ludibrio habitae; cujus signa furoris usque ad nostram aetatem duraverunt. Sed Deus zelotes, cujus passio ibi derisa est, incredulos abire non passus est inultos. Nam subita et mirabilis orta tempestas a semicremis ecclesiarum tectis scindulas elevavit, quas in faciem atque ora paganorum rotans, dum fugae praesidium querunt, aut in fluvium praecipitari compulit aut in manus civium concludi. Nec mora, prostratum gregem novi pastoris occubitus secutus est. Qui depositus III. kal. Octobris una cum praedecessoribus suis in basilica S. Michaelis terrae commendatus est. Lib. I. c. 46. Pertz SS. VII. 303. l.

Hogy megkönnyítsük történetbúvárainknak a kútfői nyomozás fáradalmait, felhozzuk és összehasonlítjuk itt a 915-re szóló értékesebb adatokat.

A 915-diki hadjáratról szóló kül- és belföldi adatok.

A 862-diki eseményeket közlő fuldai krónikás nem írhatott a 915-diekről, mert ezek 53 évvel később történtek. Regino prumi apát sem írhatott, mert épen ezen esztendőben húnyt el. Évkönyveinek folytatója azonban híven regisztrálja a 915-diki dolgokat. »Anno dominicae incarnationis DCCCCXV. Ungarii totam Alamanniam igne et gladio vastaverunt; *sed et* totam Thuringiam et Saxoniam pervaserunt, et usque Fuldam monasterium pervenerunt.« Cont. Regin. Pertz SS. I. 614.

A feljegyzésekben 915 helyett későbbi vagy korábbi évszámításra is találunk. Így a Quedlinburgi krónika 916-ra teszi a hadjáratot: »DCCCCXVI. Ungari Saxonia vastata, et cunctis circumquaque direptis venerunt usque ad Fuldam.« Pertz SS. III. 53.

Szigebert már két év különbséggel adja az eseményt: »DCCCCXVII. Hungari Alemanniam totam devastantes usque Fuldam perveniunt.« Ezt olvassuk szóról-szóra a magdeburgi évkönyvekben is. Nehogy pedig itt az Alemannia Saxonia nélkül félreértést okozzon: kiegészítik azt az Einsiedelni évkönyvek: »915. Ungari totam Alemanniam igne et gladio vastaverunt; *sed et* totam Thuringiam et Saxoniam pervaserunt. Pertz SS. III. 94. Jegyezzük meg ezen szövegekben a *sed et* kapcsoló kifejezést, mely úgy itt mint a 862-diki interpolatióban egyidejű eseményt jelöl.

Hogy ezen betöréseket jelző 915 a valódi évszám, bizonyítja Ádám kanonoknál Hoger érsek temetési ideje; továbbá Regino folytatója — a Hildesheimi, Weissenburgi és Lambert-féle krónikák: »915. Ungari vastantes omnia venerunt usque ad Fuldam. Pertz SS. III. 52.

Hazai krónikáink mind Ottó idejében említik fel a Fuldát is érintett hadjáratot. A szerzőket Anonymus vezérli, ki 931-re teszi a Szászországban folytatott pusztításokat: Dux

Zulta anno dominice incarnationis anno DCCCCXXXI genuit filium quem nominavit Tocsun. Eodem anno inimici Athonis regis theotonicorum, in necem ejus machinabantur — auxilium hungarorum rogare ceperunt. Zulta misit exercitum magnum contra Athonem regem. — Qui cum egressi essent a duce Zulta — Bavariam Alemanniam et Saxoniam atque Thuringiam in gladio percusserunt.« Font. II. 48—9. Lásd Kézait és a Képes krónikát. Font. II. 75., 130. ll.

A mennyire hazai krónikásaink késleltetik, annyival előbbre keltezi ezen magyar betörést a velök ugyanegy korú német krónikás, Márton minorita. (1280—1346.) Ő már nem Német Lajos, hanem Árnulf idejéhez, 885-höz csatolja a kérdéses magyar hadjárat hírét. »Árnolf császár megveré 885-ben a normannok hadseregét (891-ben történt), kik Gálliát 40 év óta pusztították. Ekkor az ungri-k Szászországot és Thuringiát átszáguldva, megölék a thuringiai herczeget. Ugyanezek feldúlván Frankoniát és Szászországot, egészen Fuldáig jutottak.« [1])

Az itt felsorolt adatokból bizonyos, hogy a dánok nem zavarták többé a Német Lajossal 840 körül kötött békét, s a velök együtt képzelt ungrik hadjárata is elmaradt. Megerősíti e következtetést a dánok- és szlávokkal együtt történt magyar betörés konstatálása Szászországba 915-ben. A németföldi magyar hadjárat tehát 862-ben anachronizmus.

Ennyivel megelégednék a felületes munkáját végezni siető krónikás. Mi nem mellékezélokért töltjük életidőnk nagyobb részét nemzeti históriánk szolgálatában. Azért tovább is folytatjuk a bizonyítást a Hinkmár-féle adathoz illesztett hiresztelés idétlen voltáról, és kimutatjuk annak később kori keltét, úgy az »antea inexperti« idő előtti használatából, valamint azon körülményből, hogy az ungri vagy hungari nevezetet hun és avar népekre is szokták volt hosszabb időn át alkalmazni.

---

[1]) Arnolfus imperator anno domini 885 exercitum Normannorum profligavit. Tunc Ungari Saxoniam et Thuringiam superantes ducem Thuringiae occiderunt. Item Saxoniam et Thuringiam devastantes usque ad Fuldam pervenerunt. Eccardi. Corp. hist. I. 1612. l. Ezen herczeget nem a fuldai táborzáskor ölték meg, hanem 908-ban és Burkhártnak hívták. Pertz III. 94.

Az »antea inexperti« vagy »incogniti« mondat későbbi íróknál.

Három szerzőt ismerünk, kik a magyarokat, midőn ezek a nyugati hadi téren első ízben megjelentek, »az előtt hallatlan — ismeretlen — új« ellenségnek nevezték: és pedig a 889 és következő évre szóló adatokban.

Regino apát élő tanuja lehetett a 862-diki eseményeknek. Mert csak 23 évvel utána, 885-ben, azt írja, hogy ő nyírta meg és vette fel a prumiai kolostorba Hugót, II. Lothár király fiát.«[1]) Ekkor tehát Regino 23 évesnél jóval idősebb lehetett: mégis csak 889-ben tudatja olvasóival, hogy az »ungarii« népről azelőtt Németországban hírt senki sem hallott, még nevök is ismeretlen volt.[2])

Liutpránd is a páviai diákon, ki szüleitől tudhatta a tizedik század közepén az első magyar-olasz hadjárat eseményeit, azt írja, hogy bölcs Leó és Árnulf császárok idejében ismeretlen nyugaton a Hungari nevet viselő nemzet.[3])

Ezek nyomán a XI. századi Herimán is új ellenségnek nevezi az olaszokon győzedelmeskedő s a bajor földet is az Enns folyó mentén pusztító magyarokat.[4])

Naiv hiszékenység adhat tehát hitelt ama Német Lajos korabeli betoldott megjegyzésnek, hogy e mondat: »Ungri hostes antea illis populis inexperti« a nyugaton csak később jelentkezett magyar vitézekre illik: és hogy: »Már 862-ben

[1]) 885. In Prumia monasterio (Hugo) manu mea attonsus est. Erat enim tunc temporis dominici ovilis quamvis non idoneus, tamen custos. Pertz SS. I. 599.

[2]) Gens ungariorum retro ante seculis inaudita quia nec nominata. Pertz SS. I. 599.

[3]) Hac tempestate Leo Porphyrogenitus Constantini hujus pater qui nunc usque superest, regebat imperium. Hungarorum gens nobis omnibus tunc temporis habebatur incognita. Arnulphus principabatur Saxonibus. lib. I. c. 2.

[4]) 900. Ungarii hostes novi Italiam magna ex parte vastaverunt, et conserto proelio victores, viginti millia ex Italis una die peremerunt. Itidem exploratam Baioariam invadentes circa Anesum flumen plurimas praedas abducunt. Item Pannonias depopulatas occupant. Pertz SS. V. 110.

így nevezik a magyarokat nyugaton.« Kifogást tehetünk azon állítás szabatos volta ellen is, hogy: »Nyugati Európában 862-ben hallották először az unger és hungarus (értsd magyar) nevét.« (M. O. tört. I. 104., 121. l.) Mert előfordul a hungarus nevezet az V. századtól fogva a tizedikig, több ízben hun és avar népre alkalmazva: és megfordítva is tapasztaljuk, hogy a X. századi írók a magyaroknak adnak hun és avar elnevezést. A bizonyítékok következnek.

Hun, avar és ungár nevezetek váltakozó használata.

A húnokat ungari nevezet alatt egy XVIII. században fölfedezett katakomba falán lehetett olvasni Salzburgban. A felirat így hangzik: »Anno domini CCCCLXXVII. Odoacer rex Rugiorum, Cepidi Gothi Ungari et Heruli contra ecclesiam Dei saevientes B. Maximum cum sociis LV in hoc speleo habitantibus ab confessionem fidei trucidatos praecipitarunt. Hansiz Germ. sacra. T. I.«

Mi az avarok ungarus nevét illeti, a 744-ben elhúnyt Liutpránd longobárd király sírkövén olvashatni azt Páviában. Elmondja róla Pál diákon, hogy nagy gondot fordított a király a béke föntartására mindkét szomszédjával, a frankokkal és az avarokkal.[1]) Ezen szöveghez tett jegyzetében felhozza a kommentátor, Orazio Bianchi, a király sirkövén még mindig olvasható verses feliratot, melyben az avar helyett ungarus áll.[2])

Toursi Gergely a VI. és Pál diákon a VIII. században az avarokat húnoknak nevezik, midőn megemlítik a Szigebert frank király által rajtok vett győzelmet 570-ben. Az előbbi így ír: »Post mortem Chlotarii regis Chuni Gallias appetunt. Contra quos Sigebertus exercitum dirigit, et gesto contra eos bello vicit et fugavit.« Lib. IV. c. 23.

Pál diákon két nevet ad azon avaroknak: »Eo quoque

[1]) Liutprand rex Langobardorum maxima semper cura Francorum Avarumque pacem custodiens.« Lib. VI. c. 58.

[2]) Liutprandi regis tumulus in basilica S. Petri in Coelo aureo, cum hac epigraphe: Lyuprandus rex — — Ungarus a solo hoc adiutus Francus et omnes Vicini grata degebant pace. Gesta Langobardorum col. 670.

tempore comperta Hunni qui et Avares morte Chlotarii regis super Sigebertum eius filium irruunt. Quibus ille in Thuringia occurrens eos juxta Albim fluvium potentissime superavit.« Lib. II. c. 10.

A XII. században már mind a három nevezet közös használatú. Így Anonymusunk kor- és kartársa Viterbói Gotfrid császári jegyző, ki 1186-ig viszi versben és prózában írt krónikáját, így adja a hírt a Szigeberttel hadakozó avarok vereségéről: »570. Eodem tempore Avares, qui et Hunni sive Ungari audita morte regis Chlotarii, super filium eius Sigibertum arma convertunt.« Pistor. SS. II. 308.

Ugyan Gotfrid, Berthát, Nagy Károly anyját, mint *Ungarát* (nem *magyart* értünk alatta) mutatja be olvasóinak. Idézi azt Regensburgi András is: »Cronica Godefridi Viterbiensis, quondam imperialis curiae capellani et notarii, ponit hunc versum. Nascitur Ingelnheim, cui Bertha fit Ungara mater.« Eccard. Corp. hist. I. 2044.

Mi a *magyarokat* illeti, IX. és X. századi írók őket majd Huni, majd Avares néven említik. A Fuldai évkönyvek 896-ra. »Pacem Greci cum Avaris qui dicuntur Ungari facientes.« Pertz I. 412. Widukind a magyarok mind a három nevezetét ismeri. »Dalamanci impetum illius (Henrici) ferre non valentes, conduxerunt adversus eum Avares quos modo Ungarios vocamus. Avares autem, ut quidam putant, reliquiae erant Hunorum.« Pertz III. 425. Így emlegeti őket még Ditmár is: 954. »Ecce iterum Avares, id est Ungari adversus nos arma commoverant.« Pertz III. 739. Végre mellőzvén a keleten szokásos Turk nevezetet, nyugaton magyart illető agarén jelzővel is találkozunk; Annales Weingartenses: »933. Heinricus Ackarenos interfecit Idus Martii.« Pertz I. 67. l.

Elő kell még hoznunk ez alkalommal a középkori történetírók tájékozatlanságát az események chronológiai meghatározásában. Így nagy esemény számba ment hajdan Sz.-István király megkeresztelése, melynek idejéről hazai történetíróink különböző véleményeket nyilvánítottak. Külföldi krónikások a középkorban röviden határoznak ezen ügyben. — Az egyik

836-ra.[1]) a másik 843-ra,[2]) a harmadik 855-re[3]) teszi a szent király megkeresztelését.

Ezekhez hasonló évszámító lehetett azon ismeretlen másoló is, ki a dánok és magyarok 915-diki hadjáratát a 862-diki események közé betoldotta.

---

[1]) 836. Hunnorum, idest Ungariorum rex Stephanus christianus effectus et baptizatus. Chron. S. Aegidii apud Leibnitz. SS. III. 550.

[2]) 843. Ungari cum rege suo Stephano ad fidem conversi sunt. Martinus Fuldensis. Eccard. Corp. hist. I. 1663.

[3]) 855. Lotharius imperator Ludovici filius — monachus efficitur in Prumiensi monasterio. Eo tempore (855) rex Hunnorum, idest Ungarorum Stephanus nomine christianus effectus baptizatus est cum magnatibus et populo regni sui. Siffridus presbyter. Epitome historiar. apud Pistor. SS. I. 1031.

BEFEJEZÉSÜL.

Chronológiai értekezésben az időszámítás biztosítására irányul minden igyekezet, és alig nyilik alkalom elmés megjegyzések tételére, melyek a hallgatóság lankadozó figyelmét élénkíthetnék. — Azért még tizenegyedik századi két királyunk halálidejét jelző adatokat hozunk fel és bevégezzük előadásunkat.

1.

I. Endre király halálozási éve.

»Magyarország története« czímű díszműben olvassuk, hogy I. Endre király 1060-ban húnyt el és öcsese, Béla azon év Sz.-Miklós napján koronáztatott meg. A német udvar kiváló vitézeket küldött a magyar királyhoz nagy kísérettel, Eberhard szász zeitzi püspököt, Vilmos thüringiai őrgrófot és Botót, a bajor palotagróf fiát (1060). Annal. Altah. A hadi szerencse egyszerre urává tette Bélát az országnak. Még 1060-ban megkoronáztatta magát királynak Fejérváron, Sz.-Miklós napján (deczember 6.). Muglen Henrik krónikája tartotta fenn.« Idézett mű II. 66. l.

Nem vette észre a tudós szerző, hogy az altahi évkönyvek chronológiai czélokra nem alkalmas tekintély. A krónika elejét a fuldai, hersfeldi és hildesheimi évkönyvekből szedegették: 1033-tól pedig 1076-ig ismeretlen nevű szerzetes írta megbízhatlan kútfőkből és sok egyéni képzelgéssel. Adatai olykor két évvel előre keltek: például: Sz.-Imre halála 1033 (1031) és Konrád herezegsége Karintiában 1038, 1036 helyett. Máskor késnek egy évvel: például: Salamon herczeg és Judit herezegnő eljegyzése 1058, 59 — és Endre király halála 1060,

61 helyett. Ingatag pedig nemcsak évszámítása, hanem a magyar belháborúról szóló feljegyzései sem felelnek meg a valóságnak. Így, miután Eppo püspök, Vilmos őrgróf és a bajor hadsereg Endréhez megérkeztek, nem a lázadók ellen küldi őket a király, hanem szökni akar az ő kiséretökben nejével, fiával és menyével együtt bajor földre. A segélyére jött németek pedig csak akkor harczolnak olyan vitézül, midőn Béla a szökevényeket üldözőbe veszi.[1])

Ellenben hazai krónikáink és külföldi egykorú irók adataiból bizonyos, hogy Endre a német hadcsapatokkal sietett meglepni és elűzni Bélát, s csak a Tisza melléki vereség után vonult vissza vitézeivel a bajor határ felé. Kincseit pedig és családját még a segédhadak megérkezte előtt elküldte volt Tietbald gróf kiséretében Mölkbe. Lásd Lambertet, Bertholdot és a magdeburgi évkönyveket.[2])

A hadi események évszámát már krónikáink adataiból meg lehet alapítani, ha megkiséreljük az ellenmondásos tételek kiegyenlítését. Meg is tették ezt már a mult században, előbb Turóczi László, utána Katona István. Mi az eljárást következő módon ismételjük:

Többféle adattal birunk Endre első és utolsó uralkodási éve megjelölésére. A kezdetre nézve Sz.-István halálától Endre trónra lépéseig 11 évet és 4 hónapot számítanak. Kézai és a budai csoporthoz tartozó krónikák részletezik is a számítást

[1]) In Ungariam mittuntur ex latere regis Eppo de Civitate Citiza, marchio Saxonicus, marchio Baioaricus, et alii quamplurimi. Igitur post paucos dies adventus eorum in Ungariam rex Andreas jam aperte cognoscens conjurationem fratris adversus se factam, adsumens reginam filium nurumque, collectaque non parva multitudine principum gentis suae, simul cum nostratibus in Baioariam voluit exire — quem frater subito in ipsis faucibus viarum, quas portam regni vocant a tergo adgreditur. Pertz SS. XX. 810.

[2]) Willelmus et Poth duces theutonicorum, furore concitati cum agminibus suis festinanter Tysciam transierunt, et commisso prelio ab utraque parte fortiter est pugnatum. Képes kr. Font. II. 165. Marchio et episcopus priores Ungariam ingressi non exspectato duce Boemorum, cum Bele signa contulerunt, atque infinitam multitudinem Ungariorum peremerunt. — Deinde videntes missi regis — tantae multitudini se numero et viribus impares esse finibus hostium excedere volebant. Lambert Pertznél V. 161.

Péter és Aba éveivel, 5 és fél meg három = $8^{1}/_{2}$ esztendővel; a koronázás idejét pedig 1047-re teszik.

Endre végéről csak a pozsonyi kisebb — meg a zágrábi és váradi krónika nyilatkozik, midőn 1060-t jelöl. Végre Kézai, Mügelni Henrik és a kisebb krónikák Endre uralkodása egész tartamát 15 esztendőben határozzák meg.

Mérjük össze először is az uralom kezdetét a végéről szóló adattal. Sz.-István 1038-ban mult ki; 1038 + 11 = 1049. Ez sok; mert 1047-ben koronázták. Péter és Aba évei 8 és fél év. 1038. augusztus 15-től számított 8 év és 6 hónap 1047. febr. 15-dikére esik, és 15 év mulva 1062-höz jutunk, mi ismét igen sok. Vegyük 6 hó helyett tehát a 11 év négy hónapját, és ekkor a 8-dik év 1046. aug. 15-dikén telik be, a 4 hónap pedig decz. 15-dikén végződik. Endre tehát 1046-ban kezdi uralkodását és pár hét mulva, 1047-ben, koronáztatik meg. Egykorú Lambert is ezt bizonyitja: »Petrus rex Ungariorum ab Andrea propinquo suo dolo circumventus caecatur. 1046-ra. Pertz V. 160. Herimán is: »1046. Andream regem constituunt.« Pertz V. 126.

Most már nem nehéz meglelni az utolsó évet is. 1046. deczember 15-dikétől 15 évet számítva, eljutunk 1061. decz. 15-dikéig. Béla koronázása pedig csak 9 nappal történt elobb, Sz.-Miklós napján (decz. 6.), mikor Endre már kimult volt e világból. — Nem 1060-ra, hanem 1061-re esik tehát Endre király vége és Béla koronázása. És ezen eredmény pontosan egyezik az egy- és közelkorú írók adataival. Lásd Lambert,[1]) Bernold,[2]) a Magdeburgi évkönyek,[3]) az Alberik-féle krónika [4])

[1]) 1061. Andreas equo forte excussus pugnantium pedibus est concalcatus. Pertz. V. 162.

[2]) 1061. Andreas rex Pannoniarum cum a fratre suo regnum sibi circumquaque vastante multas injurias perpessus fuisset: tandem febre pulsatus omnes thesauros suos in castrum Medilheka, necnon et filium Henrico regi per Thietbaldum comitem transmisit. Pistor. I. 299. Pertz V. 428. Ez a Berthold-codex egyik váriánsa Pistorinál.

[3]) MLXI. Heinricus rex Willehelmum marchionem Thuringorum et Epponem Cicensem episcopum, cum duce Boemiorum et exercitu bawarico misit in Ungariam ad ferendum auxilium regi Andreae. Pertz XVI. 174.

[4]) 1061. In Ungaria regnavit Bela Pugil annis quatuor. II. 99. Edit. 1698.

adatait és Annalista Saxo tudósítását Vilmos őrgróf — Eppo püspök és a bajor hadsereg küldetéséről Magyarországba.[1]) Lambert mint pontos évszámító nagy becsben áll.[2])

Nem ingathatja meg e számítás helyes voltát hazai krónikáink azon híre, hogy Béla három *teljes* éven át uralkodott. Mert Kézai megírta, hogy királysága két és fél évig tartott:[3]) a zágrábi krónika pedig elhúnyta napját, szeptember 11-dikét is jelöli.[4]) Megjegyzendő egyébiránt, hogy, midőn a születési évet és a hivatalos vagy másnemű működés tartamát a korszaki, epochális számításra illesztjük, közszokás szerint csak kerek számot használunk, a törtszámok említésétől idegenkedünk. Például Julián császárságát idézzük. Juliánt, mint Cesar czímű trónörököst, császárrá kiáltja ki és paizson felemelteti a hadsereg Galliában. Ekkor ő még csak trónkövetelő. Constancius császár meghalt 361. évi november 3-dikán. Ekkor kezdődik Julian császársága. Megölik őt a persa hadjáratban 363. június 26-dikán. Uralkodása tehát két évig sem tartott (Orosius egy évet és 8 hónapot ír): mégis, a kik nem veszik számba a napokat, a felezett éveket is egészül tekintve, három császársági évét említik. Így Béla királyságára nézve is, ha a korszaki 1061—1063-at tekintjük, hármat számlálhatnak a krónikák, de nem *teljeseket*. Ha csupán csak a főhatalom tartamát veszszük, még Kézai két évét is soknak találjuk. 1061. decz. 6-dikától 1063. szept. 11-dikig csak egy év és kilencz hónap telt el.

Azon tekintélyekre hivatkozás sem válik be, hogy az egykorú külföldiek, mint Konstánczi Berthold és az Altaichi évkönyvek, »szabatosan« adják az 1060-diki évet Lambert 1061-dike ellenében. Mert Berthold eltérő adata saját vagy

[1]) 1061. Heinricus rex Willehelmum marchionem filium Willehelmi de Wimmare, et Epponem Cicensem episcopum cum duce Boemiorum et exercitus bawarico misit in Ungariam ad ferendum auxilium regi Andreae. Annalista Eccardnál Corp. hist. I. 492.

[2]) Equidem miror in seculo tam barbaro — tantam hominis in temporum putatione solertiam fuisse ut in chronologis nostri temporis pudorem aliquem exprimere possit, si aliquem sensum harum rerum haberent. Scaliger. De emendat. temporum.

[3]) Regnavit duobus annis et in tercio migravit a seculo. Font. II. 86.

[4]) Obiit MLXIII. tertio Idus Septembris. Font. III. 254.

másolója szórakozottságából származhatott, s a hibát helyreigazítja szerzetes társa, ugyan Konstánczi Bernold. Az altaichi szerzetes évszámítása sem kifogástalan, és ellensúlyozza azt a Magdeburgi évkönyvek helyesebb adata. Végre Annalista Saxo és az Alberik-féle krónika döntenek a kérdéses ügyben, midőn Béla királysága kezdetét, illetőleg a bajor hadsereg ide érkezését 1061-re teszik.

Jó lesz ezen megállapítást is, mint Katona javasolja,[1] Turóczi László nevére regisztrálni, kinek, midőn az előkészületekkel foglalkozott, nem állott volt még rendelkezésére annyi kútfői adat, mint nekünk mostanság. – Érdeme tehát annál nagyobb.

Megjegyezzük még, hogy az idézett díszműben Eppo püspököt Eberhard néven említi a szerző; egykorú Lambertnél Eppo = Ekbert.[2]

Elmondtuk okainkat az 1061-dik év helyes volta felől a vitás ügyben, de nem támogatjuk írói tekintélyünkkel azon év feltétlen fentartását, s kijelentjük, hogy készséggel meghódolunk a velünk ellenkező nézetnek is, mihelyt a tárgyias czáfolat következetes voltáról meggyőződtünk.

2.

Két egykorú tanú Kálmán király halálozási évéről.

A 1116-dik esztendő, melyben Kálmán király elhúnyt, meg van már diplomai adatokkal állapítva. Nehogy mégis egy 1115-re utaló külön vélemény a valót kérdéssé tehesse, ime két egykorú szerző tanúsága.

Prágai Kozma, ki 1125-ban végezi krónikáját, megemlíti 1116-ban II. István találkozását a cseh herczeggel, azon czélból, hogy a régi béke és barátság köztük fentartassék: 1116. Regis Colomanni post obitum, principes ejus mittunt ad ducem

[1] Optime Turotzius et ejus continnator tam initium quam exitum Andreae regis sic consignat: Andreas eligitur anno 1046, sequenti coronatur.« Obiit anno MLXI. Hist. crit. reg. II. 151.

[2] Ekbertus, qui et Eppo abbas Fuldensis XV. kal. Dec. obiit. 1058-ra. Lambert Pertznél V. 160.

Wladislaum, quatenus cum rege *novello* nomine Stephano renovaret et corroboraret antiquam pacem et amicitiam.« Pertznél IX. 122.

Magáévá teszi ezen időszámítást az ugyan egykorú Annalista Saxo: »1116. Quo etiam anno principes Ungarie mortuo Colomanno rege suo, cum rege *novello* nomine Stephano occurerunt Wladizlao duci Boemie ad corroborandam antiquam pacem et amicitiam.« Pertznél VI. 754.

Ezen kettős bizonyítékra két ellenvetést tehetne valaki. Első, hogy azok egyikében sincs meghatározva a kérdéses esztendő; a mit itt olvasunk, az csak a béke föntartását illeti. Felelet: Az évszám után mindketten Kálmán király megtörtént halálát teszik. A mi Kozmánál »post obitum« *statim* nélkül határozatlannak látszik, azt az annalista elég világosan adja: 1116 mortuo Colomanno rege = Postquam Colomannus rex anno 1116 mortuus est. Egy *új* király sem szokta ok nélkül a béke megerősítését évek multáig halasztani.

A másik kifogásra, hogy t. i. az Annalista későbbkori másoló, ki Kozmától veszi adatát, tehát nem külön tanú — tagadólag válaszolhatunk. Igaz, hogy ő munkáját egész 1152-ig írja, de ekkor már aggastyán lehetett. Mert maga említi, hogy 1101-ben jeruzsálemi zarándokságot végezett, 1116-ban tehát már meglett ember volt, »1101. Nos quoque inter eos, qui se salo credere presumserunt, Joppen portum post sex hebdomadas attigimus.« Eccardi Corp. hist. I. 593. Mi a másolást illeti, a két tudósítás némely mondata azonos ugyan, de a szókötés egymástól különbözik és nehéz eldönteni, Kozma kölcsönzött-e a névtelen krónikástól vagy ez amattól.

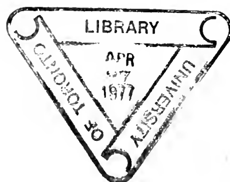
Bevégezhetjük tehát elmélkedésünket a honfoglalás előtti, nyugatra intézett magyar hadjárat valószinűtlenségéről, valamint Endre és Kálmán királyaink kimutatott vagy megerősített halálozási éveikről. Azon év meghatározását, melyen őseink hadserege először lépte át hazánk nyugati és délnyugati határát, ifjabb és munkaképesebb tagtársainkra bízzuk.

Még egy indítványnyal lépünk fel, hogy hazai történetírásunk kezdetleges állapotát rendszeresebb akadémiai eljárással türhetőbbé tehessük.

Nem volna-e czélszerü dolog, a nyilt pályázat helyett

egyes ismert szakembereket felszólítani, vállalkozzanak sorrendben a helyes chronológia megállapítására úgy keleti mint nyugati hadjáratainkról a vezérek korában. A módozatra nézve lehetnének a fejtegetések értekezések vagy terjedelmesebb derék munkák. Ezt óhajtotta egykor néhai Szalay László főtitkár is. Következhetnék azután feladatul Vajk-István keresztelési idejének meghatározása stb. Nem is kellene kitűznünk ily munkára határozott díjat. Megkimélnők ez által a magát túlbecsült műkedvelőt a haszontalan irkafirkától: a birálót pedig az olvasás unalmától. Így tisztázhatnók fokozatosan történetünk vitás eseményeit és szűkebbre szoríthatnók a hivatalos tekintélyű conjecturák uralmát.

Hasonlik itt a számadatok kezelése az algebrai feladatok fejtegetéséhez, s az eljárási módozatok közlése nem sok élvezettel jár a műkedvelő olvasó vagy hallgató részére. Olyas mulatság ez, mint midőn politizáló közönségnek a mathematikai analysis részleteivel kedveskedünk.

a svédekkel. *Szilágyi Sándortól.* 10 kr. — X. Francziaország magatartása II. József császárnak II. Frigyes porosz királylyal történt találkozásaival szemben. *Wertheimer Edétől.* 20 kr.

Tizenegyedik kötet. I. Masolino olasz képiró művei. Irta *Vaisz Ignácz.* 10 kr. — II. Az 1681-ki soproni országgyülés történetéhez. *Zsilinszky Mihálytól.* 50 kr. — III. A magyar alkotmány felfüggesztése 1673-ban. Dr. *Károlyi Árpádtól.* 40 kr. — IV. Az 1683-ki táborozás történetéhez. *Thaly Kálmántól.* 30 kr. — V. Kritikai tanulmányok a Frangepán család történetéhez. *Wenzel Gusztávtól.* 40 kr. — VI. Bethlen Gábor fehérvári siremléke és alapitványai. *Szilágyi Sándortól.* Ára 10 kr. — VII. Egy állitólagos római mediterrán-út Pannoniában. Dr. *Ortvay Tivadartól.* 50 kr. — VIII. A keszthely-dobogói sirmező. *Lipp Vilmostól.* 10 kr. — IX. Gróf Pálffy Miklós fökanczellár iratai Magyarország kormányzásáról. *Marczali Henriktől.* 40 kr. — X. Erdély katonai védereje átalakulása a XVIII. században. *Jakab Elektől.* 60 kr.

Tizenkettedik kötet. I. Adalék Pannonia történetéhez Antoninus Pius korában. *Hampel Józseftől.* 20 kr. — II. Szabolcs vármegye alakulása. *Kandra Kabostól.* 30 kr — III. Az 1637/38-iki pozsonyi országgyülés történetéhez. *Zsilinszky Mihálytól.* 30 kr. — IV. Mabillon János a diplomatika megállapitója. *Horvát Árpádtól.* 30 kr. — V. Az 1642-ik évi szönyi békekötés története. *Majláth Bélától.* 70 kr. — VI. A mai Nagyvárad megalapitása *Bunyitay Vinczétől.* 20 kr. — VII. Összehasonlitó vizsgálatok a hazai és északeurópai praehistorikus köeszközök eredete és régisége körül. Első fele. *Ortvay Tivadartól.* 40 kr. — VIII. Ugyanaz. Második fele. 60 kr. — IX. Az 1646-ki tokaji tanácskozmány. *Zsilinszky Mihálytól.* 40 kr. — X. A becskereki vár. *Szentkláray Jenőtől.* 30 kr.

Tizenharmadik kötet. I. Lónyay Zsigmond és a nagyszombati béketanácskozmány. 1644—45-ben. *Zsilinszky Mihálytól.* 40 kr. — II. A Praehistorikus köeszközök régiségi jellegeiről. *Ortvay Tivadartól.* 30 kr. — III. A kolozsvári ötvöslegények strikeja 1573-ban és 1676-ban. *Deák Farkastól.* 40 kr. — IV. Torös János szerepe a linczi békekötésben. 1645. *Zsilinszky Mihálytól.* — V. Rövid észrevételek Kemény János önéletirásáról. *Deák Farkastól.* — VI. Szilágymegye középkori műemlékei. *Bunyitay Vinczétől.* 30 kr. — VII. Az eperjesi tanácskozmány 1647/48-ban. *Zsilinszky Mihálytól.* 40 kr. — VIII. Rosztizlaw galicziai herczeg IV. Béla magyar királynak veje. *Wenzel Gusztávtól.* 10 kr. — IX. A Székelyek származásáról és intézményeiről. *Orbán Balázstól.* 20 kr. — X. Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben. *Hajnik Imrétől.* 60 kr. — XI. 1708-ki pozsonyi országgyülés történetéhez. *Zsilinszky Mihálytól.* 60 kr. — XII. Bethlen Gábor diplomácziai összeköttetéseiből. *Óváry Lipóttól.* 50 kr.

Tizennegyedik kötet. I. Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiről. *Pulszky Ferencztől.* 20 kr. — II. *Duka Tivadar* Körösi Csoma

Sándorról. *Jakab Elektől.* 40 kr. — III. A magyar jobbágynépesség szám a mohácsi vész után. *Acsády Ignácztól.* 30 kr. — IV. Carvajal János biborno magyarországi követségei 1448—1461-ben. *Fraknói Vilmostól.* 50 kr. — V Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiről. *Pulszky Ferencztől.* 40 k — VI. Tanulmányok a rómaiak dáciai aranybányászatáról. *Téglás Gáborló* 40 kr. — VII. A czéhek történetéről Magyarországon. *Szádeczky Lajostó* 1 frt 40 kr. — VIII. A pécsi egyházmegye alapitása és első határai. *Ortva Tivadartól.* 80 kr. — IX. A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohác vész után. *Acsády Ignácztól.* 80 kr. — X. A magyar pogány sirleletek. *Pulszk Ferencztől.* 20 kr.

Tizenötödik kötet. I. Tanulmányok a rómaiak dáciai aranybányász táról. *Téglás Gábortól.* 90 kr. — II. Oláhok költöztetése Délmagyarország a mult században. *Szentkláray Jenőtől.* 20 kr. — III. A szepesi jog. *Deml Kálmántól.* 40 kr. — IV. A király birósági személyes jelenléte és ennek hel tartója a vegyesházakbeli királyok korszakában. *Hajnik Imrétől.* 20 kr. — V Kálmán király oklevelei. *Fejérpataky Lászlótól.* 90 kr. — VI. Bihar vármegy oláhjai s a vallásunió. *Bunyitay Vinczétől.* 75 kr. — VII. Szerémi Györg élete és emlékirata. *Szádeczky Lajostól.* 75 kr. — VIII. Szerémi emlékira kiadásának hiányai *Szádeczky Lajostól.* 45 kr. — IX. Nagy Lajos magya király viszonya Giannino di Guccio franczia trónkövetelőhöz. *Pór Antaltó* 30 kr. — X. A Pécz nemzetség örökösödési pere 1425—1433. *Nagy Imrétő* 45 kr. — XI. Péró lázadása. *Márki Sándortól.* 90 kr. — XII Körös megy a XV. században. *Csánki Dezsőtől.* Ára 2 forint.

Tizenhatodik kötet. I. A magyar Aujouk eredete. *Óváry Lipóttó* 30 kr. — II. A megye és a várispánság. *Balássy Ferencztől.* 30 kr. — II Régi magyar birtokviszonyok. *Acsády Ignácztól.* 60 kr. — IV. Oklevelek I István király korából. *Fejérpataky Lászlótól.* 80 kr. — V. Taine Hippolyt Adc mint történetiró. *Zsilinszky Mihálytól.* 40 kr. — VI. Ujabb tanulmány a rézkorról. *Hampel Józseftől.* 60 kr. — VII. Ugocsa vármegye keletkezés *Komáromy Andrástól.* 45 kr. — VIII. A jobbágy-adózás 1577—97-ben. *Acsád Ignácztól.* 1 frt 20 kr. — IX. Lengyelországi adalékok hazánk s főleg Erdé XVI—XVIII. századi történetéhez. *Veress Endrétől.* 45 kr. — X. Történe egyezések és tévedések. *Mátyás Flóriántól.* 30 kr. — XI. A cziszterczick közé kori iskolázása Párisban. *Békefi Remigtől.* 80 kr. — XII. A romanismus Illy cumban. *Réthy Lászlótól.* 25 kr.

Tizenhetedik kötet. I. A pusztaszeri monostor kegyurai. Székfogla *Karácsonyi Jánostól.* 75 kr. — II. Pogány szokások őseinknél. *Mátyás Flóriá tól.* 30 kr. — III. Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéb Dr. *Hodinka Antaltól.* 1 frt 20 kr. — IV. Nápolyi László trónkövetelésén külföldi vonatkozásai. Székfoglaló *Schönherr Gyulától.* 30 kr. — V. Az Árpád és Dalmáczia. *Marczali Henriktől.* 1 frt. — VI. A szabad hajduk történeté vonatkozó levéltári kutatások. *Komáromy Andrástól.* 80 kr. — VII. Karai Lás budai prépost, a könyvnyomtatás meghonositója Magyarországon. *Frakn Vilmostól.* 30 kr.

Budapest, 1898. Az ATHENAEUM r. tars. könyvnyomdája.